

HARKAI ÁGNES

A VÉGSŐ HARC ÓRÁJÁBAN

BOSNYÁK ZOLTÁN *HARC* CÍMŰ HETILAPJÁNAK BEMUTATÁSA

Bevezetés

Jelen írásomban Bosnyák Zoltán,¹ a hírhedt antiszemita közíró által szerkesztett *Harc* című, szélsőségesen antiszemita hetilapot mutatom be.

A korszak sajtója² igen színes képet mutatott, annak ellenére, hogy a politikai vezetés igyekezett jogi eszközökkel is kontroll alatt tartani a sajtóéletet.³ A kormányzathoz közeli médiumok közül a *Budapesti Hírlap* emelendő ki, de ugyancsak fontos szerepet tölthettek be a korszakban a katolikus irányzatú sajtóorgánumok, mint az *Új Nemzedék*, az *Alkotmány* és a *Magyarság*, mely utóbbi az 1930-as évek végére már határozottan németorientált és antiszemita lappá vált. Az 1938-as első zsidótörvényig többé-kevésbé folyamatosan léteztek a liberális irányzatú sajtótermékek is, ám ellentétben a kormányközeli médiával, ezen újságok a bankszektortól és a nagyipari vállalkozóktól kaptak anyagi támogatást. A baloldali, szociáldemokrata politikai tábornak az egész korszakban a legjelentősebb újságja a *Népszava* maradt, annak ellenére

¹ Bosnyák Zoltán (1905–1952) középiskolai tanár, radikális antiszemita újságíró, publicista, lapszerkesztő. Az 1930-as években sorra jelentek meg művei, melyek kizárólagosan az ún. zsidókérdést boncolgatták, méghozzá a lehető legszélsőségesebb fajbiológiai alapokról. Ismertebb művei: *Fővárosunk elzsidósodása*, *Magyarország elzsidósodása*, *Prohászká és a zsidókérdés*, *Szembe Judeával! Az antijudaizmus kézikönyve*. 1944-ben ő szerkesztette *A Cél* című radikális antiszemita folyóiratot és a *Harc* című szélsőségesen antiszemita hetilapot. Ez utóbbi egyben az általa vezetett Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet hivatalos közlönye is volt. A háború után elmenekült Erdélybe felesége rokonaihoz. A román titkosszolgálat a nyomára bukkant, s a Duna-csatornához vezényelték kényszermunkára, majd kiadták Magyarországnak. A bíróság 1952-ben halálra ítélte mint háborús bűnöst, és kivégezték.

² A Horthy-korszak sajtójáról bővebben L.: SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2011; PAÁL Vince: *Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban*, In: Uő. (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez* (Budapest, 2012. november 15.), Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013. Forrás: <http://mtmi.hu/dokumentum/399/magyar_sajtoszabadsag_es_szabalyozas_1914_1989.pdf> (letöltve: 2015. 09. 27.).

³ KLEIN Tamás: *Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I.* (1919–1931), *In Medias Res*, 2012/2., 182–198. p.

is, hogy a politikai vezetés szigorúan figyelte és több alkalommal is akadályozta működését, vagyis a felfüggesztés eszközével éltek ellene (emellett olyan tragikus események is előfordultak, mint a lap munkatársainak fizikai bántalmazása és egy alkalommal meggyilkolása). Végül megemlítendő a fajvédő, szélsőjobboldali, illetve nyilas irányzatú lapok.⁴ Ezek az újságok az 1930-as évek közepétől nyertek igazán teret, párhuzamosan Szálasi Ferenc (a többszöri felosztatások miatt változó néven újra és újra megalakuló) nyilas pártja népszerűségének növekedésével. Ezen újságok közül érdemes kiemelni a *Pesti Újságot*, a *Magyar Futárt*, a *Nemzet Szavát*, hiszen ezek az újságok viszonylag állandó jelleggel, napilapként jelentek meg (a *Magyar Futár* képes magazinként), de meg kell említeni a nyilasok folyóiratát, az *Egyedül Vagyunkot* (számos egyéb nemzetiszocialista és fajvédő irányzatú újság is létezett, de ezeket – a párthoz hasonlóan – több alkalommal betiltották). Az általam elemezni kívánt újság is a nemzetiszocialista irányzatú sajtótermékek közé tartozik, ám egyvalamiben teljesen különbözött az előbb említettektől: a *Harc* a kormányzati pénzből működő Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet hivatalos közlönye volt.

Az 1944 májusa és decembere között megjelent lap elemzése több szempontból érdekes, illetve tanulságos lehet. Egyfelől azért, mert a *Harc* kiemelkedett a többi, hasonló szemléletű sajtótermék közül – mint például *A Cél* vagy az *Egyedül Vagyunk* –, hiszen csak és kizárólag az ún. zsidókérdést boncolgatta a zsidó vallástól kezdve a régi antiszemita élclapok bemutatásán át egészen a fajbiológiai „tanulásokig”.

Másfelől a lap értékes információforrás arra nézve is, hogy a közvéleményhez a sajtón keresztül milyen információk, hírek juthattak el a hazai zsidók sorsáról a német megszállást (1944. március 19.) követően. Mindemellett Bosnyák személyes életművében is fontos helyet foglal el a *Harc*, hiszen majdnem minden héten személyesen ő, a főszerkesztő írta a vezércikket. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a *Harc* a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet hivatalos közlönye volt, mely intézetet a magyar kormány⁵ hozta létre, az intézmény igazgatásával pedig Bosnyákot bízták meg. A lapban található, az intézet tevékenységére vonatkozó cikkek különösen fontosak, mivel az intézmény működését dokumentáló iratanyagok megsemmisültek, amikor a létesítmény székhelyét bombatámadás érte.

A hetilap bemutatását alapvetően tematikus bontásban igyekszem megtenni, nem pedig kronologikusan vagy rovatok alapján. Ennek megfelelően szólni kívánok a többé-kevésbé visszatérő, tipikusnak mondható témákról

⁴ A nemzetiszocialista sajtóról L. bővebben: PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig*, doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2011, <<http://doktori.btk.elte.hu/hist/paksarudolf/diss.pdf>> (letöltve: 2015. 09. 27.).

⁵ Itt a németeket mindenben kiszolgáló Sztójay Döme vezette kormányra gondolok, amely 1944. március 22-től volt hivatalban.

(például a zsidó vallás, a bolsevizmus és a zsidóság kapcsolata), a lapban publikáló hírhedtebb antiszemita írókról, személyiségekről és cikkeikről (Marschalkó Lajos,⁶ Endre László⁷), s természetesen Bosnyák írói munkássága is külön témakört képez. Emellett pedig fontosnak tartom, hogy szó essék az intézet tevékenységéről szóló cikkekről, valamint olyan írásokról is, amelyek a magyar zsidók német megszállás utáni sorsát mutatják be. A felsorolt témák áttekintésével teljes képet kaphatunk erről a szélsőségesen antiszemita hetilapról, s ezzel új fejezettel gazdagíthatjuk a holokauszt magyarországi történetét.

Bosnyák Zoltán 1944 előtti munkássága

Mielőtt azonban rátérnénk a lap konkrét elemzésére, érdemes közelebbről is megismernünk Bosnyák személyét, munkásságát és az 1944-es eseményekben betöltött szerepét.

A szakirodalomban Bosnyák személye az elhanyagoltabb témák közé tartozik. A legtöbb információt Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet* című nagylelegzetű művének vonatkozó fejezete tartalmazza.⁸ Emellett megemlítenéd még Holtzer Lóránt *Bosnyák Zoltán élete és titokzatos halála* című cikke,⁹ valamint Ungváry Krisztián *A titkos kapcsolat: Bosnyák Zoltán az ÁVH fogságában* című írása.¹⁰ Utóbbi két írás azonban sokkal inkább Bosnyák 1945 utáni életére vonatkozóan tekinthető értékes feldolgozásnak. Számunkra, a jelen írásban kevésbé mérvadóak, hiszen kevésbé

⁶ Marschalkó Lajos (1903–1968) szélsőjobboldali újságíró volt fajvédő lapoknál (például *Magyar Jövő*), 1936-ban költözött Budapestre, ekkortól regényíróként is számon tartják. 1945-ben Németországba távozott, haláláig vezető egyénisége maradt a jobboldali emigrációnak, melynek vezető publicistája. L.: *Magyar életrajzi lexikon*, <<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html>> (letöltve: 2015. 04. 25.).

⁷ Endre László (1895–1946) antiszemita köztisztviselő, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja volt 1938 és 1944 között, több fajvédő, zsidóellenes csoportosulás (MOVE, ÉME, Kettőskereszt Vérszövetség stb.) tagja. 1944. március 19. (a német megszállás) után belügyi államtitkár, a vidéki zsidóság deportálásának egyik fő felelőse, irányítója, a nyilas uralom alatt a hadművelleti területek kormánybiztosa. A népbíróság 1946-ban halálra ítélte mint háborús bűnöst; kivégezték.

⁸ GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

⁹ HOLTZER Lóránt: *Bosnyák Zoltán élete és titokzatos halála*, *Beszélő*, 2003. december, <<http://beszelo.c3.hu/cikkek/bosnyak-zoltan-elete-es-titokzatos-halala>> (letöltve: 2015. 04. 14.).

¹⁰ UNGVÁRY Krisztián: *A titkos kapcsolat: Bosnyák Zoltán az ÁVH fogságában*, *Szombat*, 2002. március, <<http://www.szombat.org/szombat-magazin/4125-a-titkos-kapcsolat-bosnyak-zoltan-az-avh-fogsagaban>> (letöltve: 2015. 04. 14.).

térnek ki Bosnyák közírói, szerkesztői tevékenységére, vagy akár az általa szerkesztett *Harcra*. Figyelmünket utóbbiakra kell irányítanunk.

Bosnyák – akinek eredeti foglalkozása középiskolai tanár – talán a legtermékenyebb antiszemita publicistának tekinthető, aki munkássága során egyre radikálisabb álláspontra helyezkedett, míg végül a *Harc* hasábjain 1944-ben már a zsidóság pusztulását kívánta. Jelen keretek között nincs lehetőségem teljes életművének ismertetésére, de a fontosabbnak ítélt írásokat, könyveket szemügyre veszem, hogy az általa szerkesztett hetilapra jobb rálátásunk legyen.

Bosnyák első jelentős cikke *A Cél* című folyóiratban jelent meg *Kultúrpolitikai gondolatok* címmel. Már maga a tény is sokatmondó, hogy ebben a lapban publikált, hiszen ennek újságírói köre volt az első, amely nacionalista és antiszemita álláspontját fajelméleti alapon fejtette ki.¹¹ Ehhez a körhöz csatlakozott Bosnyák, ebben a korai írásában is – melyben alapvetően pedagógiáról és neveléstanról értekezik – fajbiológiai alapokon áll. A magyar arisztokráciáról a következőképpen nyilatkozik: „Heterogén fajelemekből való felépítettsége, sokszor merőben ellentétes vércsoportok keveredése talán nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy felsőbb társadalmi osztályunkban nem él – mert ilyképpen nem is élhet – erőteljesebb, tudatosabb, mélyebben gyökerező faji öntudata.”¹² Érdeemes ehelyütt azt is elmondani, hogy Bosnyák nézeteire a legnagyobb hatással későbbi barátja, Méhely Lajos professzor¹³ volt, aki *A Cél* című folyóirat szerkesztői feladatait is ellátta. Anélkül, hogy hosszabban kitérnék Méhely álláspontjára,¹⁴ érdemes rögzíteni, hogy fajbiológiai nézeteinek központi témáját a zsidó–magyar kereszteződés és a zsidó–magyar együttélés akkori formájának megszüntetése képezte. Szerinte a vegyesházasságok „65%-ból testben-lélekben selejtes, mindenféle öröklött bajokkal terhelt s lelkileg is rosszul egyensúlyozott nemzedék jön létre, mely bipoláris természeténél fogva önmagának terhe s az egész emberiségnek ve-

¹¹ SZABÓ Miklós: *Az újkonzervatívizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003, 298. p.

¹² BOSNYÁK Zoltán: *Kultúrpolitikai gondolatok, A Cél*, 1931. október, 284. p.

¹³ Méhely Lajos (1862–1953) tanulmányait Budapesten végezte, zoológus, szakterülete elsősorban a hullók, kétéltűek, kistermetű emlősök. Az első világháború után a fajvédőkhez csatlakozott, kidolgozta a magyar fajelméletet, szerkesztője és cikkírója volt *A Cél* című folyóiratnak, számos saját könyvet adott ki a fajbiológia témakörében. Mindemellett elismert egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt. A második világháború után letartóztatták, mint népellenes és háborús bűnöst elítélték, fegyházbüntetését szabtak ki rá, büntetését töltve halt meg 1953-ban.

¹⁴ L. erről bővebben PAKSY Zoltán: A numerus clausus meghaladása: Méhely Lajos és a „tudományos” fajvédelem Magyarországon az 1920-as években, In: MOLNÁR Judit (szerk.): *Jogfosztás 90 éve. Tanulmányok a holokausztról*, Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011, 121–134. p.

szedelme”.¹⁵ Véleménye szerint tehát sürgősen meg kell szüntetni a zsidó-magyar házasságok lehetőségét. Ám Méhely még egy lépést tett a zsidókérdés megoldását illetően: „ha a zsidókérdést emberiesen akarjuk megoldani, akkor a zsidóság meghamisíthatatlan faji adottságainak felhasználásával arra kell törekednünk, hogy a mai parazita életközösséget a magyar nemzet javát szolgáló együttéléssé, vagyis a parazitizmust mutualizmussá, a kölcsönös segítség életközösségévé alakítsuk át”.¹⁶ Mindebből jól látható a párhuzam, a fajbiológiai alapok Bosnyák és Méhely gondolkodásában. Fontos látnunk tehát, hogy Bosnyák Zoltán már pályája kezdetén is olyan nézeteket vallott magáénak, melyek sejtethetővé teszik későbbi radikális megnyilvánulásait.

Első és azonnal sikert arató művét 1935-ben publikálta *Fővárosunk elzsidósodása* címmel. Könyve nagy népszerűségnek örvendett az olvasók körében: két kiadást élt meg s több mint húszezer példányban kelt el, ami igen imponáns szám. Bosnyák a címben megjelölt témát itt is a fajbiológia áltudományos alapjáról közelítette meg igen lendületes stílusban. „A főváros politikai életében a ghettószagú demokrácia, a zsidószellemű szabadelvűség, álhumanizmus, szabadkőművesség, egy talmudizű radikalizmus és a judeo-marxizmus tenyészik tarka és buja összevisszaságban.”¹⁷ A vegyesházasságról így nyilatkozott. „Ötvenezer zavaros vérű, kiegyensúlyozatlan lelkű, bizonytalan jellemű emberkorcs lézeng a főváros utcáin.”¹⁸ Utóbbi mondata kapcsán nehéz nem észrevenni a párhuzamot Méhelyvel. Könyve előrevetíti kedvelt témáit, melyeket a későbbiekben számos könyvében vagy éppen a *Harc* hasábjain fejtegette. Ilyenek például a zsidók bevándorlása, *túlsúly*, a gazdaságban és kultúrában betöltött vezető szerepük stb. El kell ismerni, hogy műve nagy gonddal készült: rengeteg statisztikai adatot vonultat fel, melyeket természetesen más antiszemita szerzőktől vett át. Számba vette többek között kerületenként a zsidó lakosok arányát, sőt arra is kitért, hogy a nagyobb alapterületű lakásokban hány százalékban laknak zsidók. Így tehát nem csupán a fajbiológia oldaláról, hanem alapos statisztikai adatokkal is a tudományosság látszatát keltette, de a számoknak csupán tipikus antiszemita értelmezését adta. Szorosan kapcsolódik ezen művéhez az 1937-ben megjelent *Magyarország elzsidósodása* című kötete, amely hasonló, a tudományosság látszatát keltő sémát követ, ám itt már fajelméleti meggyőződésének teljes spektrumát megtalálhatjuk, tehát az előzőeknél is radikálisabb álláspontra helyezkedik. A zsidóságról például a következőképpen nyilatkozik: „Kezdetben kézenfekvőnek látszott, a zsidóság egy jól körülhatárolt külön faj. A behatóbb vizsgálá-

¹⁵ MÉHELY Lajos: *A magyar fajvédelem pragmatikája*, Held János Könyvnyomdája, Budapest, 1933, 31. p.

¹⁶ *Uo.*, 28. p.

¹⁷ BOSNYÁK Zoltán: *Fővárosunk elzsidósodása* [1935], Gede Testvérek Bt., Budapest, 2000, 8. p.

¹⁸ *Uo.*, 19. p.

tok a fajtabélyegek széles skálájú változatosságára mutattak a zsidóknál, ami kétségtől a nagyarányú fajkeveredés bizonyítéka. [...] A zsidó nép tehát egy különleges fajkeverék, amely idegenül áll szemben az európai népekkel. Valószínűleg ez az oka, hogy a sokféle zsidó típus ellenére, mégis könnyen felismerhetjük a zsidót.”¹⁹ Ebben a könyvében már *expressis verbis* követeli a „zsidókérdés alapos és végleges rendezését”. Ez a végleges megoldás könyve alapján valószínűsíthetően minimum azt jelenti, hogy a zsidóságot és a magyarságot el kell különíteni egymástól, míg az előző kötetben *csupán* szigorú *numerus clausus* követelt az élet minden területén.

Nézetei az elkövetkező években is csak egyre radikálisabbakká váltak s egyre több könyvet jelentetett meg. 1938-ban öt kötete látott napvilágot: *Harc a zsidó sajtó ellen, A zsidókérdés újabb alakulása Magyarországon, Az idegen vér. A zsidókérdés fajpolitikai megvilágításban, Erdély 1938-ban, Prohászka és a zsidókérdés*. Könyvei részletes bemutatására ehelyütt nincs lehetőségem, ám utóbbi könyve alapján ki kell emelnem, hogy a *zsidókérdés* megoldásáról vallott nézetei tovább radikalizálódtak. Így nyilatkozott a kérdésről. „Ha a zsidókérdést valóban meg akarjuk oldani Magyarországon, akkor elkerülhetetlen az ország bizonyos fokú tehermentesítése a zsidóságtól. [...] Be kell kapcsolódnunk minden olyan nemzetközi akcióba, amelynek célja a közép-kelet-európai zsidó néptömegek Európán kívüli letelepítése.”²⁰ Ennek véghezviteléhez gyakorlati javaslatok is voltak. „Ezzel kapcsolatban az 1914. július 1. óta szerzett zsidó állampolgárságok szigorúan felülvizsgálandók. A kitelepítési akció során elsősorban az új honpolgárok jönnek számításba. Politikai jogokat a jövőben a zsidóság, mint fajidegen kisebbség nem gyakorolhat. [...] A honvédelem szempontjából fontos nagyüzemeket, a legfontosabb elsőrendű közszükségleti cikkeket termelő nagyvállalatokat haladéktalanul ki kell sajátítanunk.”²¹

1938-ra Bosnyák már olyannyira elismert *szakértője* volt a *zsidókérdésnek*, hogy az első zsidótörvény²² képviselőházi tárgyalásakor a javaslatot támogató képviselők már-már magától értetődő módon hivatkoztak Bosnyák műveire igazolásképpen.²³ Így egyáltalán nem meglepő, hogy 1944-ben a Sztójay Döme vezette kabinet az ő vezetésére bízta az általuk létrehozott Zsidókér-

¹⁹ BOSNYÁK Zoltán: *Magyarország elzsidósodása* [1937], Gede Testvérek Bt., Budapest, 2000. 49–50. p.

²⁰ BOSNYÁK Zoltán: *Prohászka és a zsidókérdés* [1938], In: *Prohászka Ottokár összegyűjtött zsidótárgyú írásai és beszédei. Bosnyák Zoltán bevezető tanulmányával*, Gede Testvérek Bt., Budapest, 2003, 62. p.

²¹ *Uo.*, 63. p.

²² 1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. L.: *1000 év törvényei*, <<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8070>> (letöltve: 2015. 10. 27.).

²³ L. erről bővebben SCHWEITZER Gábor: *Képviselőházi olvasónapló - anno 1938* (Avagy kikre hivatkoztak az első zsidótörvény tárgyalásakor felszólaló képviselők?), In:

dést Kutató Magyar Intézetet, amely a Vörösmarty téren kapott székhelyet. Emellett Bosnyák az Endre László irányítása alatt álló VII/b belügyi alosztályon dolgozott, amely elsősorban a zsidókkal kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. A politikai-közigazgatási karrierjét személyes barátjának, Endrének köszönhette, aki maga is köztudottan a lehető legradikálisabb antiszemita nézeteket vallotta magáénak.²⁴ Az intézethez szorosan kapcsolódott az itt bemutatni kívánt *Harc* című hetilap is, az intézet hivatalos közlönye. Ezzel Bosnyák elérkezett pályája csúcsára, hiszen egy államilag szponzorált intézmény igazgatását és egy saját hetilap szerkesztését is ellátta (sőt *A Cél* című folyóiratot is szerkesztette), s közigazgatási pozíciója révén a *zsidókérdés* végleges megoldásában nemcsak szóban, hanem tettekben is részt vehetett. Emellett a publikálást sem hanyagolta el. Szerteágazó munkásságából a *Harcot* a következőkben alaposabban is górcső alá veszem.

A hetilap képi/vizuális jellegzetességei

Az általunk vizsgált lap 1944. május 20. és december 23. között jelent meg, heti rendszerességgel, szombatonként. Fontos megjegyezni, hogy ez az időszak az, amikor a magyarországi zsidók katasztrófája éppen folyamatban volt: a jogfosztó rendeletözlön és a gettósítás végrehajtása mellett már a zsidók deportálása is folyamatban volt.²⁵ A *Harc* pedig ezen intézkedéseket volt hivatott legitimálni, a társadalmat minimum passzív, de inkább aktív, együttműködő magatartásra ösztönözni, s ehhez nem csupán a betűk erejét használta fel, hanem a képi megjelenítést is.

Már maga a címlap vizuális megjelenítése is egyértelművé tette a lap irányvonalát: a cím végén egy villámként megrajzolt felkiáltójelet láthatunk, amely éppen belecsap egy Dávid-csillagba. Már ez is azt a benyomást keltette az olvasóban, hogy az újság tartalma minden bizonnyal a zsidósággal való leszámolás kérdéskörével foglalkozik. Fontos a címlappal kapcsolatban megjegyezni: a fejlécben rögzítette azt az alapvető információt, hogy a lap a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet hivatalos lapja.

Végiglapozva a kiadványt láthatjuk, hogy a maga korában és témájában a modern propagandaeszközök széles skáláját használta. Sok fényképet közölt a lehető legváltozatosabb témákban és manipulatív, sokszor gunyoros mó-

KARSAI László – MOLNÁR Judit (szerk.): *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*, Mazsihisz, Budapest, 2002, 603–626. p.

²⁴ Ez volt az egyik legnyomósabb érv mellett, hogy megkapja a belügyi államtitkári posztot, hiszen mindenki bizonyos volt afelől, hogy a *zsidókérdés* megoldásában bizonyosan aktívan és kezdeményezőleg fog működni.

²⁵ A téma részletes és alapos feldolgozását L.: BRAHAM, Randolph L.: *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, I-II., Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997.

don. Jó példa erre a lap munkatársának, Somody Istvánnak a (valószínűsítően) kistarcsai internálótáborról készített többrészes cikksorozata, amely bőséges képanyaggal is szolgált. A táborban található közös illemhelyről készített felvétel alá a következő képaláírás került: „Rozinak ilyen sem jutott. Az internálótábor vezetőségének nincs módjában csempézett, alul-felül fűtött, sülyesztett fürdőszobával szolgálnia. De az itt látható közös mosdó még mindig különb, mint a zsidónál szolgált magyar Rozi tisztálkodási lehetősége. Neki néha még lavór sem jutott.”²⁶ A képaláírás alapján három dolgot érdemes rögzítenünk. Egyfelől az írás tényként kezelte azt az antiszemita sztereotípiát, mely szerint a zsidók az ország vagyonos rétegét képezik, jobb módban élnek a magyaroknál: van anyagi keretük (magyar) cselédet tartaniuk. Másfelől azt is egyértelművé tette az olvasó előtt, hogy fukarok, alkalmazottaikkal nyomorúságosan bánnak. A „magyar Rozi” metaforikusan is értelmezhető: az egész magyarság szolgáskorban tengődik a zsidók uralma alatt. Harmadrészt Somody azt is egyértelművé tette ezekben a mondatokban, hogy a képen látható közös illemhely jó körülménynek számít, s a fogvatartottak amúgy sem érdemelnek többet ennél.

Számtalanszor közöltek az ún. „zsidó típusról, fajról” dehumanizáló felvételeket. Ilyen például az augusztus 5-én megjelent lapszám címloldalán (!) közölt fotó New York polgármesteréről a következő aláírással: „La Guardia, New-York városának főpolgármestere, akinek most Roosevelt fontos megbízatást akar adni a megszállt olasz területen. Mellette a kisebb képen valamilyik ősapját láthatjuk.”²⁷ A kis kép egy csimpánzt ábrázol. A képszerkesztés tudatosan manipulatív: a főpolgármesterről egy olyan pillanatban készült profilképet közöl, mikor (valószínűleg egy beszéd elmondása közben) alsó ajkát enyhén lefelé biggyeszi, s ugyanilyen beállítással készült a kép a csimpánzról is. Az összemontázsolt kompozíció célja tehát, hogy az olvasóban azt az érzetet keltse, miszerint a *zsidó faj* sokkal inkább az állatvilághoz áll közel, mintsem az emberi fajhoz. Ugyanígy a zsidók emberi mivoltának kétségbevonását szolgálja, hogy több esetben szándékosan kevésbé jóképű fiatalemberekről közöltek fotókat, mint a szeptember 2-án megjelent számban is tették. A zsidók faji jellegzetességeit ecsetelő írás képanyagaként többek között egy lesoványodott, szinte teljesen kopasz, elálló fülű fiatal férfi képét publikálták a következő szöveggel: „A szerencsétlen vérkeveredés egy jellegzetes alakja.”²⁸ Az ilyen fotók megjelentetése és az alájuk írt sorok mind ugyanazon célt szolgálták: elérni az olvasóban, hogy a lehető legkevésbé tekintsen emberként a zsidókra. Ennek elérése kulcsfontosságú volt, hiszen a

²⁶ SOMODY István: Együtt az egész díszes társaság! Zsidó pénzfejedelmek és iparbárók az internálótáborban, *Harc*, 2. szám, 1944. május 27., 3. p.

²⁷ *Harc*, 11. szám, 1944. augusztus 5., 1. p.

²⁸ *Harc*, 15. szám, 1944. szeptember 2., 8. p.

társadalom bekapcsolása a *zsidókérdés* végső megoldásába csak úgy volt lehetséges, ha a lakosság a lehető legkevésbé tekinti emberi lénynek az ország zsidó polgárait. Ezt és a tipikus antiszemita előítéletek erősítését szolgálta a lapban a megjelent számtalan karikatúra, melyek az ún. *zsidós tulajdonságokat* nagyították fel, túlozták el. Így a *Harcban* számos alkalommal találhatunk görnyedt hátú, karvalyorrú, pajeszos zsidókról készült rajzokat.

Jól látható tehát, hogy a hetilap megjelenése, képi világa a lehető legteljesebben kiaknázza a manipuláció lehetőségeit, így téve hatékonyá az antiszemita propaganda működését, egyben *olvasóbaráttá* téve a gazdag képi anyaggal a lap írásait. Mindezzel a szerkesztő és munkatársai mindössze egyetlen célt kívántak elérni: minél inkább megismertetni a magyar társadalmat a *zsidókérdéssel*.

Bosnyák és más, hírhedt antiszemita politikusok, publicisták írásai

Immár rátérhetünk a lap tartalmának, cikkeinek bemutatására. Elsőként Bosnyák írásairól szeretnék szólni, s ezzel együtt kitérek az ismertebb antiszemita publicisták, politikusok a *Harcban* közölt fontosabb cikkeire is.²⁹

Érdeemes kitérnünk Bosnyák *A végső harc órájában* című cikkére, amelyből egy hosszabb részt citálok ide, mert kifejezetten jó összefoglalása a zsidósággal szembeni antiszemita előítéleteknek és egyben kiváló kivonata a cikknek, valamint a szerző gondolkodásmódjának is.

A zsidók megsemmisítették a társadalmi élet erkölcsi törvényeit és alapelveit, kíméletlenül kisajátították és birtokba vették a gazdasági élet összes vezető intézményeit és pozícióit, és a hasznot és a profitot tették meg az új gazdasági rend egyetlen céljává. [...] Ugyancsak a zsidók voltak azok, akik az elégedetlen tömeg felhasználásával az egész országot lángba borítani akaró társadalmi forradalom megszervezésére vállalkoztak. A plutokrata és a bolsevista zsidók, bár két különböző irányból, de egy közös cél, a zsidó világalom elérésére törekedtek.³⁰

Ez rögtön érthetővé teszi a cikk címét is: ez ellen a kialakulóban lévő zsidó világalom ellen kell harcolnunk, most érkezünk el az ellenük folytatott küzdelem végső órájába, amikor minden el fog dőlni. Emellett ez a néhány mondat jól rávilágít Bosnyák és a hozzá hasonlók logikájára, amely két teljesen ellentétes gazdasági-politikai rendszer közé tesz egyenlőségjelet oly módon, hogy mind-

²⁹ Itt jegyzem meg, hogy az antiszemita irodalom jellegéből adódóan sok az átfedés az egyes szerzők és témák között, így például Bosnyák írásait a következőkben is használni fogom.

³⁰ BOSNYÁK Zoltán: *A végső harc órájában*, *Harc*, 1. szám, 1944. május 20., 1. p.

kettőt a zsidósághoz köti, és e két rendszernek ugyanazt a végcélt tulajdonítja. Az antiszemita logikában ezáltal lehetővé válik a zsidóság hibáztatása mindkét gazdasági rendszer anomáliáiért, s egyben megteremtődik a lehetőség a zsidó összeesküvés és világalom vizionálására is, ami Bosnyák gondolatrendszerében központi helyet foglalt el. Emellé sorakoztatta fel a szintén tipikusnak mondható liberalizmusellenességet is. „A zsidóság látta, hogy egy hatalmas erejű népi vihar van keletkezőben, amely kártyavárként sodorja el a liberalizmus alapépítményét, amelyre a maga egész hatalmi rendszere felépül.”³¹ Ezzel kifejezésre juttatta azt az ellenszenvet, frusztrációt, melyet az Osztrák–Magyar Monarchia alapvetően liberális politikai vezetése iránt érzett.

Bosnyák egy másik cikkében a zsidóság elleni harchoz konkrét programot is adott. Szerinte a zsidósággal vívott küzdelemnek két frontja van: a propaganda, népi mozgalmak és minden egyéb, a társadalom részéről megtehető lépések, valamint a politikai kormányzati lépések, e két front ki kell egészítse egymást, együtt kell működniük. Ne feledjük, hogy a Sztójay-féle kollaboráns kabinet éppen ebben az időszakban bocsájtotta ki a zsidóság totális jogfosztását és anyagi kisémmizését eredményező rendeletözünt. Azaz politika részéről a szükséges lépések ekkorra megtörténtek, és Bosnyák reményei szerint ez a folyamat a továbbiakban is folytatódni fog. Emellett a szerző határozottan kiállt a zsidókérdés megoldása kapcsán a társadalmi részvétel mellett. Javaslatait öt pontban fogalmazta meg. Elsőként az élettelen paragrafusokba a lakosságnak kell életet vinnie, hogy a zsidók ne tudják kijátszani. Másodszor őrködniük kell a törvények szigorú betartásán, harmadszor ki kell szűrni a „köpönyegforgatókat”, negyedszer a rendeletek végrehajtása során a sajnálkozó hangokat el kell némítani, s végül lelket kell verni azokba, akiket megfertőzött a zsidó propaganda.³² A Bosnyák által felvázolt pontok mindenképpen figyelemre méltóak, hiszen ezáltal az olvasóközönség iránymutatást kapott teendői felől, a lap tehát nem csupán tájékoztatott bizonyos kérdésekről, hanem cselekvésre is ösztönzőleg hatott.

Bosnyák a későbbiekben még tovább ment, s már nem csupán útmutatást adott, hanem megfogalmazza a *harc* végső célját is egy szeptemberi írásában:

A végső döntés órája elérkezett. Minden európai népnek tudnia kell, nekünk magyaroknak is, csak két út áll előttünk: nemzeti szabadság vagy zsidó rabszolgaság. Akarattal, hittel, elszántsággal és fegyverrel is ott kell állnunk Európa népeinek harci közösségében, amely egyszer s mindenkorra meg akarja s meg is fogja semmisíteni a judaizmus győzelméért harcoló világzsidóságot.³³

³¹ Uo.

³² BOSNYÁK Zoltán: A társadalom és zsidókérdés, *Harc*, 3. szám, 1944. június 3., 1. p.

³³ BOSNYÁK Zoltán: A világzsidóság, *Harc*, 16. szám, 1944. szeptember 9., 2. p.

Ennek tükrében jól látható íven mozog Bosnyák gondolkodásmódja. A *fővárosunk elzsidósodása* című könyvében javasolt *numerus clausustól* így jutott el addig, hogy emberek megsemmisítése mellett tegyen hitet, s ebből a három általa jegyzett cikkből pedig ugyanilyen fokozódó verbális agressziót diagnosztizálhatunk a lapban is. Ezzel a fokozatossággal sokakat meggyőzhetett a zsidókkal szemben elkövetett kegyetlenkedések jogosságáról. Lépésről lépésre alakította ki (természetesen a már kezdettől nem elfogulatlan) olvasóiban azt a meggyőződést, hogy a zsidók jogfosztása, bántalmazása, deportálása helyes, sőt ebben ők is tiszta lelkiismerettel részt vehetnek, mert az ország érdeke.

A *Harc* hasábjain Bosnyák mellett időről időre más hírhedt antiszemita újságírók, politikusok is helyet kaptak. Közülük elsőként érdemes kiemelni Endre Lászlót. Az ő személye azért fontos, mert a Sztójay-kormány belügyi államtitkáráként ő volt az egyik fő felelőse a vidéki zsidóság gettósításának és deportálásának megszervezéséért és végrehajtásáért. Éppen ezért érdemes kiemelten kezelni a július 8-án publikált vezércikkét. Endre Bosnyákhhoz hasonlóan azt a nézetet képviseli, hogy a zsidókkal szemben (is) háború zajlik. „Ez a harc nem ebben a háborúban kezdődött, hanem tart azóta mindig, amióta a zsidóság a történelem színpadára lépett. Nem volt mindig ennyire nyílt, de a zsidóság részéről mindig kérlelhetetlenül és következetesen folyt.”³⁴ Endre ezt a „következetes harcot” nem csupán államtitkári működése során folytatta, hanem azt megelőzően, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjaként is: tevékenysége tipikus példája a következetes bürokratikus antiszemitizmusnak.³⁵ Ezen nem is csodálkozhatunk, ha idézzük a zsidósággal kapcsolatos megnyilatkozását: „Erős fajiságát, vérének átörökítő képességét minden más fajtával szemben megőrizte, gyűlöletével maga különítette el magát a nemzsidó népek életéből.”³⁶ Ebből látható egyfelől, hogy Endre is a legszélsőségesebb fajbiológiai nézeteket vallotta, másfelől ezzel a mondatlal legitimálta az általa végrehajtott kormányrendeleteket a gettósítástól a deportálásokig.

Endre mellett meg kell említenem gróf Pálffy Fidél³⁷ nyilas képviselő írását is *Meggondolt tervszerűséget a zsidókérdés megoldásában* címmel. Pálffy ké-

³⁴ ENDRE László: A zsidóság útja, *Harc*, 8. szám, 1944. július 8., 1. p.

³⁵ L. erről bővebben VÁGI Zoltán: Endre László: fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus a közigazgatási gyakorlatban, 1919–1944, In: BRAHAM, Randolph L. (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról*, II., Balassi Kiadó, Budapest, 2001, 81–153. p.

³⁶ ENDRE: *i.m.*, 1. p.

³⁷ Pálffy Fidél (1895–1946) szélsőjobboldali politikus, elszegényedett nemes. A gazdasági válság anyagilag tönkretette, a nemzetiszocialista eszmék felé fordult, 1933-ban megalapította az Egyesült Nemzeti Szocialista Pártot, melynek programjával 1939-ben országgyűlési képviselő lett. 1940-ben pártja egyesült Szálasi Ferenc mozgalmával, a nyilas kormányban földművelésügyi miniszter volt, az SS bizalmas embere. A háború

sőbb Szálasi Ferenc kormányában a földművelésügyi miniszteri posztot töltötte be, a lap hasábjain is kérlelhetetlen álláspontra helyezkedett:

Ne legyen eljárásunkban érzélgősség, se sajnálat, se gyűlölet! Hanem igenis vezessen bennünket kemény és konok politikai akarat, vezessen bennünket óraműszerű pontos szervezés a zsidókérdés mostani megoldásában is. [...] Ma már mi is világosan látjuk kegyetlenségüket [a zsidókét] s ez újbóli felismerés szolgáltatson okot arra, hogy ezentúl hideg elszántsággal, de annál tántoríthatatlanabbul járjuk ezt az utat és amelyen haladva komoly és alapos elgondolás szerint végleg és mindenkorra megszabadulhatunk a zsidóságtól, ettől a sátáni néptől, vagy talán helyesebben: fajzagyvaléktól.³⁸

Ezzel Pálffy is kiállt a kormány intézkedései mellett, ugyanakkor megnyilatkozása az olvasóban még inkább azt a meggyőződést erősíthette, mely szerint a zsidóság nem egyenértékű ember vele, sőt emberi mivolta is kétséges. A közismert újságírók közé tartozott Marschalkó Lajos, aki vezércikkében a zsidóknak az akkori háborúban elkövetett bűneiről is szót ejtett: „ebben az iszonyatos vérvádban, a háború kirobbantásában ők találtattak bűnösnek és ennek a káini stigmája ott fog égni időtlen időig a zsidóság homlokán”.³⁹ Ezzel meggyőzi olvasóit, hogy a háborút nem Németország expanziós politikája vagy egyéb nagyhatalmi érdek indította útjára, hanem a zsidók akaratából indult. Következésképpen mind a németek, mind a szövetségeseik (köztük a magyarok is) akaratukon kívül kényszerültek harcra, így ebben az „önvédelmi harcban”, mely a zsidók ellen folyik, nem szükséges válogatni az eszközökben.

Tipikus témák

Marschalkó cikke át is vezet bennünket a következő nagyobb lélegzetű kérdéskörre. Az alábbiakban igyekszem felvázolni a cikkekben megjelenő gyakori témákat, antiszemita vádakat. A bemutatásra kerülő írásoknak egy célja volt: a lehető leginkább elmélyítsék a zsidók iránti gyűlöletet.

Az előzőekben már láthattuk Marschalkónál, hogy az egyik ilyen antiszemita vádpont a második világháború kirobbantása. Ez a téma olyannyira

után a népbíróság elé állították és kivégezték. L.: *Magyar életrajzi lexikon*, <<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.html>> (letöltve: 2015. 04. 25.).

³⁸ PÁLFFY Fidé: Meggondolt tervszerűséget a zsidókérdés megoldásában!, *Harc*, 12. szám, 1944. augusztus 12., 3. p.

³⁹ MARSCHALKÓ Lajos: Az antijudaizmus kiirtása, *Harc*, 17. szám, 1944. szeptember 16., 1. p.

hangsúlyos, hogy maga Bosnyák is négyrészes (!) vezércikk-sorozatot szentelt a témának. Bosnyák véleménye a következő: „A tények és a bizonyítékok megcáfolhatatlan sokasága állítja és igazolja azt a tételt, hogy ez a háború nem utolsó sorban a zsidóság háborúja, az ő akaratából és az ő érdekeiért került sor rá s jórészt az ő céljait szolgálja.”⁴⁰ Bosnyák tehát elhárítja a felelősséget Németországtól és szövetségeseitől, s a holokauszt áldozatait állítja a vádlottak padjára. Ez a megnyilvánulás egyfelől egy tipikus bűnbakképzési mechanizmus eredménye: meg kell találni a felelőst, aki/akik miatt a béke véget ért. Ez a felelős pedig csak a zsidóság lehet, amely minden szempontból idegen, gyanús, és a többi néptől eltérő érdekek vezérlik. Másfelől mindezzel igazolást nyert nem csupán a háborús részvétel, hanem a zsidósággal szemben foganatosított intézkedések s deportálásuk is jogossá vált, hiszen harcban állunk velük. A cikksorozat ezt követő három részében vizsgálódásának egyik fő motívuma a Nagy-Britannia – Egyesült Államok – Szovjetunió szövetsége, melyben szerinte a „zsidó elem” az összekötő kapocs: a plutokrata és bolsevista zsidóság szövetsége. Bosnyák november végén egy újabb vezércikkben tért vissza a témára. Ebben végképp egyértelműsítette, hogy a háború a zsidóság műve. s „hamarosan számot kell adnia újabb bűnös cselekedetiért”.⁴¹

A zsidók „háborús bűnösségéhez” szorosan kapcsolódik a zsidóság és a bolsevizmus kapcsolatának boncolgatása, sőt valójában a zsidók összemosása a bolsevizmussal, a szélsőbaloldali eszméssel.

Ebben a témában is Bosnyák alkotta meg a leggrandiózusabb írásokat *Zsidóság – bolsevizmus* című vezércikksorozatában. Írásaiban nem csupán kapcsolatot vél felfedezni a zsidók és a szélsőbaloldali eszmék között, hanem azonosítja ezeket egymással. „A bolsevizmus alapeszméi, programja, szelleme, módszerei, céljai a zsidóságban gyökereznek és a zsidósághoz vezetnek el. [...] Zsidóság nélkül nincs bolsevizmus, bolsevizmus nélkül nincs zsidóság.”⁴² Továbbá véleménye szerint a bolsevizmust a zsidók kreálták, mert egyre nyilvánvalóbbá vált számukra, hogy a kapitalizmus eszközeivel a világ népei már nem lesznek sokáig kizsákmányolhatóak. Ezt erősítik olyan kisebb írások is, melyek például Karl Marx zsidó származását boncolgatják s Mordechai-Marx Károlyként emlegetik.⁴³ Ezek az írások nem csupán azért érdekesek, mert jól prezentálják az antiszemita előítéletek egyik tipikus topozát, hanem kapcsolódási pontot is jelent a két világháború közötti konzer-

⁴⁰ BOSNYÁK Zoltán: A háború és a zsidóság I., *Harc*, 9. szám, 1944. július 22., 1. p.

⁴¹ BOSNYÁK Zoltán: A zsidóság új rohama Európa ellen, *Harc*, 27. szám, 1944. november 25., 1. p.

⁴² BOSNYÁK Zoltán: Zsidóság – bolsevizmus I., *Harc*, 23. szám, 1944. október 29., 1. p.

⁴³ Sztálin tanítómestere. Egy pillantás a kommunista kiáltvány megalkotójának és az internacionálé megszervezőjének családfájára – Mordechai-Marx Károly kikeresztelkedésének hiteles története, *Harc*, 19. szám, 1944. szeptember 30., 7. p.

vatív-jobboldali politikai irányvonalhoz, akik a tanácsköztársaság kapcsán szintén közös nevezőre hozták a zsidókat és a kommunizmust.

A „kommunista zsidó” és a tanácsköztársaság témája nem csupán írott formában jelentek meg, hanem a lapban megjelent rajzok, karikatúrák is erősítették ezt a toposzt. Számos karikatúrát közöltek többek között zsidó népbiztosokról, olyanformán ábrázolva őket, hogy az egyfelől humoros, hiszen zsidóságnak tartott tulajdonságokat nagyítja föl, mint például a nagy orr vagy a sötét és göndör haj. Másfelől azonban a karikatúrák túlzóak, a megalázás, *démonizálás* is céljuk ezeknek a rajzoknak a humor, a szórakoztatás mellett. Ez a fajta manipulatív humor más formában is helyet kapott a lap hasábjain. Több alkalommal egyfajta „régén és most” a rajzok egy része azt ábrázolta, hogy a korábbi időszakban a zsidók milyen gazdagságban éltek: kényelmes lakás, drága ruhák és ékszerek. Alatta pedig azt, ahogyan „most helyre állt a rend”, s a zsidók nehéz fizikai munkát végeznek s minden vagyonukat elvesztették, olyan is akad köztük, amely a gettóban, szögesdrótok mögött, sárga csillaggal megjelölve láttatja őket. A „szórakoztatást” egyéb eszközök is segítették. Zsidóvicceket is közölt a lap annak bizonyítására, hogy a zsidók mindent csupán csalással és manipulálással tudnak elérni. Erre példa a következő vicc is. „Mi újság, Kohn? – Ma bebiztosítottam magam tűz és jégkár ellen. – Tűz ellen?... Ezt értem, de hogy csinálsz te jégesőt?”⁴⁴ A lap tehát a humort a zsidóellenes propaganda szolgálatába állította. Ehhez nem csupán a vicceket használta fel, hanem 19. századi antiszemita élclapokból is folyamatosan közölt részleteket, mint a *Borsszem Jankó* vagy a *Füstölő*. Ezzel arról is meggyőzte az olvasót, hogy már az előző évszázadban is létezett a *zsidókérdés*.

A humorhoz hasonlóan tipikus témának számított a zsidó vallásról való eszmefuttatás is. Rendszeresen jelennek meg az izraelita vallás szent könyvéről, a Talmudról cikkek és cikksorozatok, de terítékre kerül a Haggada⁴⁵ és a zsidó ünnepek bemutatása is. A számos, e témában készült írás közül kiemelkedőnek számít Pröhle Vilmos cikksorozata, amelyben (többek között) Mózes és a kivonulás történetét tárgyalta igen sajátos értelmezésben. „Azt talán mondani sem kell, hogy a borzalmas vérengzést bizonyára nem az »Úr« vitte véghez, hanem egy ravaszul megszervezett zsidó terrorista banda tagjai járták végig a gyanútlanul alvó egyiptomiak házait. [...] a fáraó nem azért ment hadsereggel a kivonuló zsidók után, hogy őket országába visszaterelje, hanem csupán azért, hogy a galádul befont alattvalóitól kicsalt és elorozott vagyontárgyakat visszavegye tőlük.”⁴⁶ Pröhle szavai több szinten is mani-

⁴⁴ *Harc*, 17. szám, 1944. szeptember 16., 5. p.

⁴⁵ Haggada: a zsidó vallási szertartáskor, a szédereste alkalmával használt vallásos történetek gyűjteménye, az Egyiptomból való kivonulást meséli el.

⁴⁶ PRÖHLE Vilmos: Izrael arculata 5. rész, *Harc*, 11. szám, 1944. augusztus 5., 5. p.

pulatívák. Egyfelől a zsidó vallás elleni nyílt támadás célja, hogy meggyőzze olvasóit a zsidó vallás értéktelenségéről. Másfelől a szerző ezzel azt is „bizonyította”, hogy a zsidóság már évezredekkel ezelőtt is kegyetlen és gyilkos hajlamú nép volt. Cikke végén levonta a végső következtetést mind az izraelita vallásról, mind az „ő Istenükről”: „a zsidók Jehováját sehogy sem lehet a mi tiszta Isteneszményünkkel azonosnak tekinteni, mert a héberek istene nem az egy igaz Isten, hanem annak megdöbbenő, elrettentő torzképe, de egyszersmind leghívebb másolata Izráel lelki arculatának”.⁴⁷

Hírek

A *Harc* a tipikusnak mondható antiszemita toposzok mellett az akkori jelenben zajló eseményekre, hírekre is reflektált, így az olvasók tájékozódhattak a zsidókat érintő legfontosabb jogfosztó és egyéb intézkedésekről, s egyben ezeket igazoló magyarázatokat is kaphattak melléjük.

Jó példa erre Somody István cikksorozata, *Együtt az egész díszes társaság! Zsidó pénzfejedelmek és iparbárok az internálótáborban* címmel. A tudósítást nem is igazán a cikk szövege teszi érdekessé, hanem az a gazdag képanyag, amit riportjában közölt az internálótáborban fogvatartottakról (minden jel szerint a kistarcsai táborban készültek a felvételek). Sokatmondóak a képaláírások is. „A Párisi Nagyáruház bevonulása az internálótáborba: Képünk közepén kifogástalan bundagallérban Goldbergné, a volt tulajdonos, egy sereg internált bűnöző zsidóasszony között.”⁴⁸ Utóbbi mondat az olvasóban a fogvatartottak iránti részvétet kívánta csökkenteni, eltüntetni. Azt az antiszemita sztereotípiát erősítette Goldbergné középpontba állítása, miszerint a zsidók gazdag pénzemberek egytől egyig, a „bűnöző zsidóasszony” szókapcsolat használata pedig bizonyítani kívánta, hogy nem csupán a gazdagság jellemző rájuk, hanem az is, hogy vagyonukat törvénytelen eszközök segítségével szerezték meg. A másik képaláírás is sokatmondó. „Kép az utókor számára: száz magyarországi zsidó egysorban.”⁴⁹ A szerző ezek szerint *tudja*, hogy nemsokára már nehéz lesz száz zsidót összegyűjteni egy fotó erejéig, olyan kevesen maradnak (ha egyáltalán maradnak) az ország területén. Ezt a riport szövege is alátámasztja, melyben a szerző üdvözölte a nemzetiszocialista típusú végső megoldást. Somody cikkeiben az internálótábor életkörülményeit is ismertette, például a már említett illemhelyet vagy azt, hogy harmincan, negyvenen laknak egy szobában, mely állapotot kielégítőnek talált: „többen megtetvesedtek. Erre a világos, egészséges termekben semmi okuk sem volt.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ SOMODY: *Együtt az egész díszes társaság!*, 3. p.

⁴⁹ Uo.

[...] Általában emberségesen bánnak velük. Esténként csoportosan a közeli munkásfürdőbe viszik őket. Hetenként egyszer mindenkire sor kerül. Sok százezer magyar dolgozó él e földön, aki számára nem adódik a heti fürdőzés lehetősége sem az elmúlt liberális rendszer jóvoltából.”⁵⁰ Ennek kapcsán két dolgot kell látnunk. Egyrészt azt, hogy az olvasóközönségnek pontos információt szolgáltatott arról, hogy a körülmények messze állnak az egészséges-től. Ugyanezt támasztja alá az is, hogy a fogvatartottaknak csak heti egyszer van lehetőségük a tisztálkodásra. Másrészt Somody stílusával ismételtlen a részvét érzésének eltüntetését célozta. Egyértelművé tette a magyar dolgozók példájával azt is, hogy még a bemutatott körülményeket is túl jónak tartja.

A képes beszámolók mellett a fontosabb zsidóellenes rendeletekről is informálódhattak az olvasók, reflexiókkal egybekötve. Ilyen például az ún. gettó-rendelet.⁵¹ Ebben a témában Bosnyák írt nagy ívű vezércikket *Vissza a gettóba!* címmel. Bosnyák a legjelentősebb rendeletnek tartotta ezt, mely végrehaláhára megszünteti a zsidók és magyarok között fennálló káros együttélést, mely akadályozza a többi intézkedés végrehajtását.⁵² Emellett a gettósítással végre kiküszöbölhetjük azt a „végzetes hibát”, amit a liberalizmus „követett el”, mikor a jogegyenlőség megadásával a zsidóságot „kiengedte a gettóból”. „Rázúdult a kultúrnépekre minden idők legnagyobb, legtragikusabb politikai, társadalmi, szellemi, erkölcsi betegsége, szörnyű pusztítást okozva évezredek kultúrjainkban.” Ezzel világossá tette, hogy a zsidóság nemhogy nem tartozik a kultúrnépek közé, hanem csupán egy betegség, amely minden kulturális javat elpusztít maga körül. Ennek a „betegségnek” a megállítására a gettósítás csupán az első lépés. A végleges megoldás a zsidóság teljes kitelepítése, ám nemcsak Magyarország területéről, hanem egész Európából.⁵³

Az olvasók nem csupán a zsidóellenes rendeletekről kaphattak hírt, hanem konkrét akciókról is, például a zsidók deportálásáról. Bosnyák ezzel kapcsolatban is közölt egy vezércikket *Városok, zsidók nélkül* címmel. Írásának központi gondolataként a következőket idézhetjük tőle: „Városaink életében a zsidóság távozásával új, szebb, igazabb és boldogabb korszak kezdődik.”⁵⁴ A szerző tehát kiállt a deportálások mellett, sőt ebből eredeztette a városok elkövetkezendő „boldogabb korszakát”. Ezen véleményét arra alapozta, hogy számba vette azon európai városokat, ahonnan már elűzték a zsidókat (például Szófia, Amszterdam, Berlin, Bécs), és azt a tapasztalatot szűrte le, hogy

⁵⁰ SOMODY István: Még a gyári internálótelepen is bűnözik a javíthatatlan zsidó. Leleplezték 9 megvesztegető, szökésre készülő zsidót. Hogyan élnek, dolgoznak az internált zsidók a bombázott gyártelepen?, *Harc*, 6. szám, 1944. június 24., 5. p.

⁵¹ Az 1610/1944. M. E. sz. rendelet, amely a zsidók lakhelyének kijelölésével és az ehhez kapcsolódó kérdéseket szabályozta, 1944. április 28-án jelent meg.

⁵² BOSNYÁK Zoltán: *Vissza a gettóba!*, *Harc*, 2. szám, 1944. május 27., 1. p.

⁵³ *Uo.*

⁵⁴ BOSNYÁK Zoltán: *Városok, zsidók nélkül*, *Harc*, 5. szám, 1944. június 17., 2. p.

ezek a városok zsidók nélkül is nemcsak képesek tovább működni, hanem szerinte virágzásnak indultak. Ugyanezt látta nálunk is azokon a településeken, ahonnan már deportálták a zsidókat: távozásuk nemhogy nem okozott zavart, de estek az élelmiszerárak, visszaszorult a fekete piac, összességében nyugalom és békeség költözött a helységekbe. Bosnyák szerint „Városaink egy évszázados lidércnyomás alól szabadultak fel”.⁵⁵ Ez az írás több szempontból is fontos. Egyrészt mert egyértelműen látható, hogy a deportálások a lakosság tudtával történtek. Másrészt egyértelmű, hogy köztudottak voltak az Európa más részein már lezajlott deportálások. Harmadrészt Bosnyák arról is meggyőzte olvasóit, hogy ez a megfelelő lépés a zsidókérdés végső megoldása felé, mert csupán ezután következik be a béke és a fejlődés a városok életében.

Érdemes megemlíteni, hogy nem csupán hosszú cikksorozatból vagy vezércikkekből tájékozódhatott az olvasóközönség. Kisebbségi írások, tudósítások is érdekesnek mondhatóak. Fényképes beszámolót közöltek például Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár programjáról, amikor zsidó szerzők műveit papírmalmokkal bezúzatta s személyesen is jelen volt egy ilyen akciónál.⁵⁶ Még az utolsó előtti, december 16-án megjelent számban is találunk érdekes tudósítást. Fényképes beszámolót közöltek a budapesti zsidóktól a költöztetéséről. Nem sokkal korábban pedig az úgynevezett védett házakba⁵⁷ költöztetéséről tudósítottak, s felháborodottan számoltak be arról is, hogy a budapesti zsidók visszaélnék a menlevelekkel: rendszeresen a papírok adásvétele.⁵⁸ Mindez figyelemre méltó, mert ebből egyértelmű, hogy sokan tudhattak az eseményekről. Mindezt olyan tálalásban, szövegösszefüggésben tették a *Harc* tudósítói, újságírói, hogy az olvasók egyetértését és támogatását lehetőleg megnyerjék, hiszen a zsidók jogfosztása és deportálása csak a társadalom legalább passzív hozzáállása mellett folyhatott akadálytalanul. A lap mindent megtett annak érdekében, hogy ezt a passzív hozzáállást megteremtse tudósításaival, cikkeivel.

A Zsidókérdést Kutató Magyar Intézettel kapcsolatos hírek, információk

Mivel a *Harc* című hetilap nem pusztán egy szélsőségesen antiszemita sajtótermék volt, hanem a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet hivatalos közlönye is, így mindenképpen szólnom kell néhány szót az intézetről megjelent

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ *Harc*, 6. szám, 1944. június 24., 2. p.

⁵⁷ Védett házak: semleges államok védelme alatt álló, zsidók lakhelyének kijelölt házak 1944 novemberében.

⁵⁸ Hallatlan üzérkedés, *Harc*, 28. szám, 1944. december 2., 5. p.

írásokról. Ez azért is fontos, mert – ahogyan már jeleztem – viszonylag kevés levéltári forrás áll rendelkezésünkre az intézettel kapcsolatban.

A lap már az első számban fényképes tudósítást közölt az intézet hivatalos megnyitásáról.⁵⁹ A cikkből megtudhatjuk, hogy az intézet – amelynek hivatalos alapítói: Endre László, Kolosváry-Borcsa Mihály, Zimmermann Lajos, Lator Géza, Doroghi Farkas Ákos, Réthy-Haszlinger Ferenc, Bosnyák Zoltán⁶⁰ – már két éve létezett kezdetleges formában, de addig csupán Endre jóvoltából rendelkezett a működéshez szükséges helyiségekkel. Most azonban hivatalos keretek között kezdhetette meg működését a Vörösmarty tér 4. szám alatt. A beszámolóból kiderült, hogy az intézetnek három fő részlege lesz: a könyvtár, a levéltár – ezek a *tudományos* munkát hivatottak segíteni – és a propagandaosztály. Ez utóbbinak lesz a feladata az intézet és a közvélemény közötti szoros kapcsolat kialakítása, kiadványok megjelentetése, valamint egy kiállítás megszervezése a *zsidókérdés*ről. A tudósítás közölte a megnyitón – melyen Bakó László és Endre László belügyi államtitkárok is megjelentek, akik eközben a zsidóság gettósítását és deportálását is irányították – elhangzott beszédek is. Ezekben a beszédekben a *zsidókérdés* végső megoldásának helyeslése és sürgetése mellett természetesen az intézet és a lap is szóba került. „A magyar közvélemény már régen hiányát érezte egy olyan lapnak, amely figyelmét kizárólag a zsidókérdésnek szenteli. [...] A *Harc* lesz az összekötő kapocs az intézet és a társadalom között.”⁶¹

A lap be is töltötte ezt a szerepet. Az intézet a hetilap hasábjain tette közvé felhívását pártoló tagság toborzására. „A zsidóság hatalmi túlsúlya ellen vívott önvédelmi harcunk döntő szakaszához érkezett. Nemzeti létérdekeink most azt kívánják tőlünk, hogy gyors és teljes megoldáshoz juttassuk a zsidókérdést s ezzel végleg kiküszöböljük a magyarság életéből ezt a közel egy évszázad óta állandó zavart és nyugtalanságot okozó problémát.”⁶² Ehhez a döntő harchoz kérte az intézet a társadalom aktív részvételét pártoló tagság formájában, tehát gyakorlatilag pénzadományokat vártak. Egy héttel később a következő lapszám beszámolt a tagság, az adománygyűjtés sikeréről.⁶³ Ebből nem csupán az látható, hogy a hetilap valóban igyekezett egyfajta híd-szerepet betölteni, hanem az is, hogy a lakosság részéről volt igény egy ilyen intézményre. Olyannyira, hogy egy részük – a háború végéhez köze-

⁵⁹ S. I.: A Zsidókérdéskutató Magyar Intézet ünnepi megnyitása. Vitéz Endre László államtitkár a zsidó hatalmi központ felszámolásáról és a zsidóság teljes elkülönítéséről, *Harc*, 1. szám, 1944. május 27., 6. p.

⁶⁰ BENOSCHOFKY Ilona – KARSAI Elek: *Vádirat a náciizmus ellen: dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, I., Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, Budapest, 1958.

⁶¹ S. I.: A Zsidókérdéskutató Magyar Intézet ünnepi megnyitása, 6. p.

⁶² *Harc*, 3. szám, 1944. június 3., 8. p.

⁶³ *Harc*, 4. szám, 1944. június 10., 8. p.

ledve a már szűkösebb anyagi keretéből – szükségesnek tartotta pénzét egy ilyen intézet működésének fenntartására áldozni. Mindemellett a *Harc* többé-kevésbé folyamatosan közölte az intézettel kapcsolatos fontosabb híreket és közleményeket, például kérték az olvasókat, hogy bocsássanak könyvtáruk rendelkezésére régi képeslapokat vagy éppen a *Színházi Élet* című lap száma-it. Augusztus végén újabb felhívást intéztek az olvasóközönséghez *Tisztítsuk meg a magánkönyvtárakat is!* címmel.⁶⁴ Az intézet arra buzdította tehát az olvasóit, hogy saját otthonuk könyvespolcait is „tisztítsa meg”, távolítsa el a zsidó szerzők műveit, s ehhez az intézet díjmentesen meg is küldte a zsidó írók listáját, ha az adott magánszemély igényt tartott rá. Ehhez az akcióhoz minden bizonnyal a már korábban említett Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár által kezdeményezett könyvbezúzások adhattak ötletet, melynek során az állami könyvtárakat „tisztították meg”.

A társadalommal való kapcsolattartás szempontjából fontos szólnom az *Üzen a Szerkesztő* című rovatról, amely többé-kevésbé végig jelen volt a *Harc* hasábjain. Ebből érdekes idecitálni néhány üzenetet. „Üzenet Nyilasnak: Adatait köszönettel vettük. [...] N. G.: Levelében említett ügyet megfelelő helyre juttattuk, természetesen saját feljelentésként. [...] K. Lajos (Óbecse): Várjon türelemmel, ebben az ügyben rövidesen rendelet fog megjelenni.”⁶⁵ Az idézetekből több következtetést is levonhatunk. Először is fontos látnunk, hogy az olvasók éltek a lap által nyújtott lehetőséggel, s aktívan tartották a kapcsolatot a szerkesztőséggel, leveleikre nem maradt el a reflexió, a visszacsatolás. Másfelől egyértelmű, hogy itt nem egyszerű kapcsolattartásról volt szó. A levelek írói aktív módon bekapcsolódtak a „zsidókérdés végső megoldásának” valamely szintjébe: adatokat szolgáltatottak, ügyeket tártak a szerkesztőség elé, melyek feljelentéssel zárultak, s a jogfosztó intézkedések további irányához adtak ötleteket. Az olvasók felől tehát cselekvő magatartás volt jellemző a *zsidókérdés*ben. Harmadrészt az is kiderül számunkra, hogy az intézet, a lap és munkatársai befolyással és információs háttérrel is rendelkeztek. Erre utal, hogy egy olvasói levélben ismertetett ügyet rendőrségi szintig, feljelentésig tudtak juttatni. Az is igen figyelemreméltó, hogy olvasójukat azzal nyugtatják meg, hogy az általa kifogásolt témában rendelet fog megjelenni. Olyan információ birtokában voltak ezek szerint, amelyről normális esetben nem tudhatnának. Ez minden bizonnyal összefüggésben volt Bosnyák személyével, aki ekkor a belügyminisztérium munkatársa és Endre László személyes jóbarátja volt, így nyilván az átlagosnál jóval több információhoz volt hozzáférése.

A lakossággal való kapcsolattartás mellett a lap az intézet *tudományos* munkájáról is közölt cikkeket. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni a *Hová*

⁶⁴ *Tisztítsuk meg a magánkönyvtárakat is!*, *Harc*, 14. szám, 1944. augusztus 26., 8. p.

⁶⁵ *Üzen a Szerkesztő*, *Harc*, 10. szám, 1944. július 29., 8. p.

lett a zsidóhulla a boncteremből? Zsidótípusok az internálótáborban című írást. Ez a cikk nem csupán az intézetben folyó tudományos munkáról adott képet, hanem tökéletes láttelepe a lap fajbiológiai irányvonalának is. A „zsidó típusok” antropológiai vizsgálatát az intézet megbízásából végezték el a táborokban, összesen mintegy háromszáz főn, ennek eredményét közölte, természetesen fényképekkel, melyek vizuálisan is alátámasztották a szöveget. A képek a „zsidó faji jellegzetességeket” ábrázolták (különböző ajak- és orrtípusok szerepeltek egymás mellett), valamint a különböző „zsidó típusokat”, amelyek különböző fajták változó arányú keveredése útján jöttek létre. Ilyen típusok például az előázsiai vagy az előázsiai-negroid. Az antropológiai vizsgálatok eredményét a szerző a következőképpen foglalta össze. „A zsidóság mindkét ágában alacsony rendű és idegen fajták szerepelnek, amelyek ilyen összetételben semmiféle más népnél nem fordulnak elő. A zsidóság a maga nemében ú. n. diszharmonikus korcs.”⁶⁶ Ebből egyértelművé vált, hogy a szerző nem tartotta saját magával egyenértékű emberi lénynek a zsidókat, csupán egy alacsonyabbrendű organizmusnak. Ezt az üzenetet igyekeztek szövegszerűen és vizuális úton is eljuttatni, illetve erősíteni az olvasóban. Ezt szolgálta annak bizonygatása is, miszerint a bűnözés és a faj között szoros kapcsolat áll fenn. Ez a magyarázata annak, hogy a zsidók általában kis kockázatú, ám nagy haszonnal járó bűncselekményeket követnek el, mint például a felbujtás vagy az orgazdaság.⁶⁷ Ennek az állításnak kettős célja volt. Egyfelől a zsidóság és a bűnözés között kapcsolatot tételezve fel azt sugallta, hogy a zsidókban *biológiailag kódolva van* a bűnözési hajlam, következésképpen veszélyesek. Másfelől a zsidókkal szembeni klasszikus antiszemita sztereotípiákat is igazolni szeretne volna – méghozzá tudományos alapon –, miszerint a zsidók csalással és más, ehhez hasonló kis bűntényekkel jutottak előre és szereztek vagyontokat a keresztény lakosság kárára. Összességében tehát elmondható, hogy a lap hasábjai bőséges teret biztosítottak az intézet munkájáról való tájékoztatásnak, s emellett a *Harc* az intézmény megnyitóján előirányzott „összekötő kapocs” szerepét is ellátta, biztosítva az olvasóközönség és a lap/intézet közötti zavartalan kommunikációt.

Következtetések

Az elmondottak alapján látható, hogy a *Harc* kiemelkedett a többi szélsőjobboldali irányultságú sajtótermék közül, és Bosnyák Zoltán személyes pályafutásában is kiemelkedő helyet foglalt el. Bosnyák és mellette más, hírhedt

⁶⁶ Dr. APOR László: Hová lett a zsidóhulla a boncteremből? Zsidótípusok az internálótáborokban, *Harc*, 14. szám, 1944. augusztus 26., 6. p.

⁶⁷ *Uo.*

szerzők egyértelműen markáns antiszemita alapra helyezték az újságot, s ezt az irányt a többi szerző és kisebb cikkek is híven tükrözték. Számba vették az összes tipikus zsidóellenes sztereotípiát s minden lehetséges módon igazolták azokat, felhasználva a fajbiológia „eredményeit” is. De emellett a lapból az olvasók tájékoztatást is kaphattak a legfontosabb zsidóellenes akciókról, természetesen olyan kontextusban, hogy azok jogosságát egy percig sem vonták kétségbe. Emellett pedig a *Harc* a társadalom és a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet közötti kommunikációs térként is szolgált. Mint láthattuk, az antiszemita gyűlölet táplálását, erősítését nem csupán a szövegek, cikkek segítették – melyek között nemcsak a durva hangvételű írások voltak megtalálhatóak, hanem a viccek is –, a fényképek ugyanezt a célt szolgálták. A lap vizuális és szövegszerű tartalma tehát egymást erősítette, a propaganda összes lehetséges eszközét egy cél szolgálatába állították: a zsidókérdés végső megoldásának legitimálására. A *Harc* saját maga is megfogalmazta feladatát. „A korszerű propaganda, meggyőzés és felvilágosítás minden módját és eszközeit fel akarjuk használni, hogy a zsidóság elleni faji harcunk értelmét, szükségét és jelentőségét mindenki előtt megvilágítsuk.”⁶⁸ Az elmondottak alapján kijelenthetjük, hogy ezt a feladatot maradéktalanul elvégezte, s ezzel hozzájárult a társadalom azon attitűdjének kialakításához, amelynek köszönhetően a lakosság minimum részvétlen és tétlen maradt a magyarországi zsidóság sorsa iránt.

⁶⁸ *Harc*, 3. szám, 1944. június 3., 8. p.